

Др ДРАГАН ТРИФУНОВИЋ

ДЕЛИМИЧНА ПРЕПИСКА СИМЕ МАРКОВИЋА

У току припремања студије о Марковићевом математичком делу, открили смо до сада непознату и необјављену преписку Симе Марковића.¹ Преписка се односи на период Марковићевог прогонства, тј. заточеништва у земљи, издржавање казне у Пожаревцу и Лепоглави, као и боравак у Совјетском Савезу.

Марковићева преписка, иако мањег обима, открива многе појединости из живота овог математичара-револуционара, а нарочито више личних тонова самог Марковића, према животу, мајци, породици и пријатељима.

Марковићева писма, као и писма њему упућена, доносимо хронолошки, у целости и у веродостојном облику, разврставајући их у три групе: I *Писма са робије*, II *Писма из прогонства* и III *Писма из Совјетског Савеза*.

I

Писма са робије

По повратку из Беча, где се задржао неколико месеци после учешћа на Трећем конгресу Коминтерне у Москви, Марковић је у Београду ухапшен и осуђен.² Суђење је одржано у Београду 12. децембра 1922. године, и на суђењу Марковић је изговорио познате речи својих начела и своје борбе, а које ће бити трајно уписане у историји комунистичког покрета код нас.

„Ми комунисти — говори Сима Марковић — не долазимо на суд никада као покајници скрушена лица, који моле да им се удели нека правда, јер не верујемо у вашу правду, јер знамо да је правда релативна и класна. Судови су класне инсти-

¹ Ова се преписка по први пут овде објављује одобрењем и добротом Видосаве Ј. Јовановић, рођене сестре Симе Марковића.

² За време свог боравка у Бечу, Сима Марковић је написао своју књигу *Национално питање у светлости марксизма* (Београд, 1923, стр. 126).

туције буржоазије и ми не тражимо од суда да се уздигне изнад класног интереса, али тражимо да се уздигне изнад режимских интереса.

Јер комунизам, господо, није само један економски и политички систем, он је јединствени научни, филозофски, етички и естетички систем. Он је једна идеална хармонија, величанствена синтеза економије, политике, науке, филозофије, етике и естетике. То је мој идеал. А историјски процес који је испуњен непомирљивом класном борбом у циљу остваривања тог идеала, то је социјална револуција. И ако је, господо судије, комунизам злочин, ја сам злочинац. Ако је социјална револуција издаја, ја сам велеиздајник. Изволите, судите ми! Никаква казна неће бити велика и никаква жртва тешка када су у питању моји идеали.“

Марковић је казну почео издржавати у Пожаревцу, а потом у Лепоглави, да би се 12. октобра 1924. вратио у Београд, на слободу.

1

Др Сима Марковић
Лепоглава — Казниона
Хрватска

Нови Сад, 9. јул 1924.

Драги Симо, чуо сам да си променио место становања. Па како, јеси ли већ привикао тамо? Надам се да ти браћа Хрвати за ово кратко време неће ништа жао учинити.

Прими много другарских поздрава од Јов. Шепоша

Јован Ороџ
Б. Паровић
Олга Продановић³

Н. Сад
Бурба Бранковића 14

2

Г. Сими Марковићу
Казнени завод
Лепоглава — Загорје

Драги Симо, добио сам вашу карту а одмах после тога читао сам у „Раднику“ да сте премештени из Пожаревца. Шта да радиш; све временом бива, то нас ништа не чуди.

³ Ово су потписи познатих револуционара; нпр., Благоје Паровић (1903—1937) и др.

Симо, јави ми се како тамо живите, може ли се до краја издржати, ми смо овамо добро и све боље.

Много све поздравља ваш Новица Павловић

Д. Рача 14. јула 1924. године

3

Др. Сими Марковићу, робијашу
Лепоглава — Казниона

Загреб, 4. VIII 1924.

Драги Симо, до сада нисам имао времена, али ћу гледати да Те ових дана на сваки начин посетим. То ћу учинити утолико пре, што нисам сигуран да ћу још дуго овде остати. Свакако ћу бити премештен због избора који се морају спровести кроз 2—3 месеца. То је у интересу владе па ће тако и бити. Глас народа ту не помаже много. — Јеси ли читао „Им прекор“, извештај са конгреса и критику на твој став у нац. пит., послаћу Ти га.⁴ Шљуке долазе и ја се спремам. Крк. ми је саопштио твоје мишљење. Због тога сам и дошао у сукоб са Ц. К. и разуме се, добио укор. Тебе и В. Гојка поздравља — Твој Дан.⁵

4

Господин
Др Сима Марковић
Казниона
Лепоглава — Хрватска

Драги мој Симо, са новинарског Конгреса шаљемо ти своје искрене поздраве, с жељом да се што пре видимо. Твој И.

Најсрдачније вас поздравља са једне даће где и нема прилике за праву борбу Ваш

Вељко Рибар⁶

Сушак, 29. IX 1924.

Мил. Богдановић⁷

Др М. Бурчин

⁴ На III земаљској конференцији КПЈ (1924) резолуција о националном питању није прихватила познате ставове Симе Марковића, а што је изазвало ширу и „опасну“ полемику и то, дугогодишњу.

⁵ На другој страни карте испод слике са потписом: „Вјерни радничкој класи — умиру мученичком смрћу осуђени од буржоаске правде“ додато: „Довде, истина, још ниси дотерао. Али ако бог да и П. П. нећеш ни на то дуго чекати.“

⁶ Вељко Рибар (1897—1966), познати револуционар, публицист; стварао у области филозофије физике; написао је познату студију *Физикални смисао теорије релативности и њен филозофски значај*.

⁷ Милан Богдановић (1892—1964), познати критичар, позоришни радник.

II

Писма из прогонства

Сима Марковић је од јула 1933, па све до напуштања земље средином 1935. године, био у изгнанству (Плевља, Чајниче, Сарајево).

5

18. јула 1933.
(Београд)

Драга мама,

Морам да Вам јавим једну вест која ће Вас изненадити али Вас неће обрадовати. Симу су казнили са три дана затвора зато што је „наставио са разорном акцијом“, „што је међу својим познаницима тврдио да ће се овај режим ускоро срушити“, „што је вршио комунистичку пропаганду и врбовао омладину за комунизам“, па „како се стекло уверење да казне на њега не утичу да се поправи, то му се ускраћује даљи боравак у Београду и одређује за место становања Плевље“.

Прексиноћ је спроведен у Плевље. Нису нам хтели ништа саопштити зашто је ухапшен и да ја случајем нисам сазнала у очи тог дана, отишао би без кошуље и без новца. Плевље је удаљено од пруге 50 км те би морао да то пређе пешке и да му нисмо дали новац да плати аутобус за себе и за спроводника. Као што видите морали су и у овом случају да покажу своју силу те су целу ствар толико мистифицирали.

Иначе немојте бринутути за њега, он све подноси стојички, главно је да буде здрав па ће и то проћи.

Надам се да сте сви добро. Ја ћу за који дан ићи код њега, само док ми се јави.

Сви смо здрави. Жика је јуче отпутовао у Врњце. Каже да је Бранкица добро, тамо има пуно деце.

Све много поздравља и воли

Ваша Бранка

6

Господину Живојину Лазићу,
Министру унутрашњих послова
Београд

Господине Министре,

Решењем Одељења Опште полиције Управе Града Београда од 14. јула кажњен сам са три дана затвора и прогонством из Београда у Плевље где се од јуче 18 јула, налазим. Ја

нећу овом приликом доказивати да је горе поменуто решење донето формално на основу савршених измишљотина и бесмислених подметања, јер предпостављам да Вам је све довољно познато. Овај пут хтео бих да Вам скренем пажњу само на ову околност која је за моменат најважнија.

Познато је да ја *немам никаквих прихода и живим искључиво од свога рада*. Прогонством из Београда мени је одузета свака могућност зараде *на самим тим и могућност издржавања*. Презадужен због честих хапшења која су ме материјално тешко погађала, ја више нити могу нити хоћу да се задужујем. Па како не желим да живим ни од чије милости, ја с правом тражим да ми они који су ме лишили слободе кретања па тиме и средстава за егзистенцију у материјалном погледу омогуће пристојан живот, водећи рачуна да ћу овде бити заједно са женом.

Молим да се ова моја претставка узме најхитније у поступак, јер имам средстава само за неколико дана, а не бих желео, чак ни туђом кривицом, да паднем на терет овдашњој општини која није у стању ни своју сиротињу да збрине.

Плевље

19. јула 1933.

Др Сима Марковић
професор

7

Поштовани Симо и Бранка,⁸

Примио сам вашу карту и одмах био у књижари, где сам разговарао и обавестио се о ствари. Г. Марковић ми је показао и вашу карту. По томе вам стога могу одговорити, да су они у очекивању г. Кона који се тек 5. 8. враћа из бање, те ће тада и почети одмах и новац вам послати.⁹ Књига, вели, може бити готова и за десет дана, али он сматра да је вама новац главно.¹⁰

У погледу исправки текста, који је писан на машини на стр. 1. без проредра, ставио сам напомену штампару, да тај део слаже као и остали текст, тј. обично а не као фусноту. То је било у збијеним редовима стога, што тај део има карактер објашњења које отступа од главне ствари (говори о законима уопште и о методама проучавања): шта је П. Е. али кад сте казали ја сам тако и оставио. У I глави међутим, (Еспап, употребна и прометна вр.) о вредности се и говори.

⁸ Писмо београдског адвоката Славка Мијатовића.

⁹ Јеврејин, изузетних способности, Геца Кон (1873—1941), познат београдски издавач-књижар. У издању ове књижаре (основана 1901) Сима Марковић је објавио, махом, све своје студије и књиге.

¹⁰ Мисли се на књигу С. Марковића *Основни појмови политичке економије*, Београд, 1933, стр. 164, која је изашла у издању Геце Кона.

А у II глави: теорија вредности, укратко се опет објашњава шта је која вредност, па ми је изгледало то неколико редова које вам шаљем, као такво објашњење, које понавља и сажима дефиницију израза и њихову употребу: као изван текста. Ово је само на том месту, али ако треба да буде као и на стр. 1. нормалним слогом, ви ћете ми јавити.

За скраћенице сам такође узео на знање и ставио напомену штампару.

Рукопис не знам да ли да контролишем приликом коректуре или да га дам оном ко ће да води ревизију, као што је дотични тражио.

Што сте писали г. Кону за други рукопис (о принц. каузализит.) г. Марк. се није известио.¹¹ Отишао бих ја, али не знам да ли би ви то одобрили да ђдем и питам у пресбиро, мада би и мене то интересовало.

Интересује ме како живите тамо и како ћете се снаћи што се тиче часова који су сумњиви, јер тамо слабо баџи дају новац за науку. У сваком случају добро је тамо и боље но овде бар за сад, кад је страховита жега и бар не срећете њушке с њиховом величанственом надутом задовољеношћу и самоувереношћу.

Немојте ми замерити што ћу да вам саопштим неке моје консидације о Канту, за које би волео да допринесем расветљавању у рецензији, коју сте обећали написати.

Мени се учинило да је у опису формирања појмова нешто изостављено мада не знам тачно који је то елеменат, али ми је дошло поводом размишљања о дефиницији појма: „суд“. Тај појам означава функцију интелекта у смислу статичком (или обратно), али је у деф. појма требао да уђе други смисао, супротан, динамички.

Затим ми је значајно оно бркање (крипрокво) које Сел.¹² у више махова помиње и у Канту код самог Канта и у свом чланку: шта је фил. (део V. последњи — молим да ми овај чланак сачувате) код људи уопште, не истражујући узрок тог бркања. Ово бркање пак мислим да је необично значајна појава и, мада се врши несвесно што је важно, да је оно увек или у већини случајева (али са неједнаким последицама) КАТЕГОРИСКО бркање. Као нпр. не само услова и циља, који су ужи појмови, него у погледу категорија. Ви ћете већ знати шта ја мислим и како. А ако је то тачно, он је на то заборадио, пропустио да каже. Можда то он не би учинио да је узео у обзир резултате значајне Фројда, који је испитивао са успесима новим потсвесне и инстинктивне акције човека у поре-

¹¹ То је С. Марковићева књига *Принцип каузализитета и модерна физика*, Београд, 1935, стр. 204, у издању Геце Кона.

¹² Сел. → Момчило Т. Селесковић (1890—1952), професор универзитета у Скопљу, германиста и друштвени радник. Селесковић је писао и неколико критичких осврта на књиге Симе Марковића, махом у Српском књижевном гласнику.

бењу са акцијама свесним. Нпр. за објашњење зашто и на који начин човек: I. чини тиме и друга бркања узимајући у животу и др. моментима главно за споредно и II. зашто у том бркању као одрастао — насупрот детету — везан је и посматра, манифестује се увек пре и много више у непосредним тежњама, непосредностима — што чини „разумом“ док дете исто али инстинктом — но у посредним и. т. д. . . мада су увек ове друге тежње, као што се накнадно и осведочава, с обзиром на човекове крајње циљеве, практичније, боље, целисходније. Ово је заиста интересантно.

Не замерите ми, дакле, (мада сам чуо да имате тај обичај, али то нема смисла) ово моје лаичко мешање у туђ домен, који ме иначе веома интересује. Евентуално због неоснованости примедба и евент. наивности погледа. Са симпатијом, одн. благонаклоношћу и осмејком примање мојих речи страшно ме жалости и обесхрабљује, мада увек желим да неког, па овог пута и Селесковића само добронамерно прокритикујем. (Као што то чиним и за вас, уосталом).

Данас је овде нарочито од јуче паклена жега. Како је тамо?
Поздравља ва обоје, најсрдачније ваш,

27. VII 1933.

С(лавко) М(ијатовић)

8

ПРЕТСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА

Г. М. Сршкићу

Слободан сам у прилогу послати вам претставку коју сам 19 јула 1933 године, упутио Министру унутрашњих послова г. Ж. Лазићу поводом пресуде Управе Града Београда од 14 јула 1933 године, по којој сам протеран из Београда у Плевље с тим да се сам издржавам.

Како ни до данас нисам добио никаквог одговора, принуђен сам, уз најенергичнији протест, обратити Вашу пажњу на ово полицијско *малтретирање* (осуђивање на гладовање) за које свакако не носе одговорност само Управник Града Београда и Министар унутрашњих послова.

Плевље

15. августа 1933 год.

Др. Сима Марковић
професор

Н. З. Истоветно писмо упутио сам и Министру правде г. Божи Максимовићу.

15. септ. 1933, Плевље

Драга мамо,

Добио сам твоју карту. Радујем се што си здрава и што се међу нама у Крагујевцу добро осећаш. Ја не сумњам да ће те сви они исто тако пазити и чувати као да сам и ја тамо. Јер је жеља свих нас да нам ти што дуже поживиш у добром здрављу и расположењу. Ти си се у животу толико намучила и напатила да ти је сад неопходно потребан мир и одмор.

Велики је и тежак удар био за нас кад смо изгубили нашег доброг оцу. Кад помислим како је цео његов живот био испуњен

Породица Милоша Марковића. С лева на десно: сестра Милица, мајка Анка, брат Миодраг, сестра Зорка, отац Милош, Сима и сестра Видосава. (Снимак из 1903. г. — Из књиге Симе Симића: наведено у 13. напомени)

мучним борбама, борбама у којима је он увек давао само жртве док су други брали плодове, — све ово што је данас преживљавам изгледа ми једна ситница. У најтежим тренутцима у животу увек ми је лебдео пред очима светли пример нашега

оце и то ми је давало снаге да све тешкоће победоносно савладам.¹³

Изненадна смрт нашег дивног Воје била је такође страшан удар за нас. А кад је убрзо дошла и свирепа смрт наше незаборављене Мице, поноса и дике наше породице — то је бол који се никад преболети не може.¹⁴

Али се, драга мамо, против природе не може ништа учинити. Човек мора да се помири са ударцима који долазе са те стране. Сви ћемо ми целог живота жалити за нашом милом Мицом, али ти се не смеш узбуђивати, ти мораш обратити највећу пажњу на своје здравље, јер и поред свих мукa и патњи, удара и болова — ти имаш још за што и за кога да живиш. —

Сви вас много поздрављају и волe, а тебе љуби твој Сима

10

Госп. Војин Ј. Јовановић, студент права¹⁵

Крагујевац
Војводе Путника 38

19 марта 1934, Плевље

Драги Војкане,

Данас ми је саопштено да ми је одређено као место сталног боравка — Сарајево. За два-три дана, кад будеш добио ову карту, ја ћу бити већ у Сарајеву. — Треба са толиким стварима да идем о свом трошку! Наравно да ћу тражити накнаду трошкова, јер не могу да повећавам своје дугове и за наметнуте селидбе. — Не знам да ли ће у Сарајеву бити услова за лечење.¹⁶ Ја немам утисак да ће ово значити ма какво побољшање. Уосталом, јавићу се чим стигнем у ново „место одређења“.

Све воли ваш Сима

¹³ О Симином оцу, професору Милошу Марковићу, видети књигу Симе Симића: *Милош Марковић*, Београд, 1933, стр. 38.

Према овој књизи, доносимо кратак летопис Симиног оца: 15. 01. 1856. рођен; 1877. матурирао; 2. 9. 1881. професор у Зајечару; 6. 11. 1883. отпуштен први пут из службе и осуђен на 5 година робије; 21. 1. 1887. постављен за хонорарног наставника; 1890. положио професорски испит, постављен за професора у Крагујевцу и изабран за посланика; 1893. изабран за секретара Народне скупштине и директора гимназије у Крагујевцу; 1894. отпуштен из службе; 16. 7. 1900. поново враћен за професора; 12. 1. 1910. умро у Крагујевцу.

¹⁴ Воја и Мица су сестрин син и сестра Симића. С. Марковић је сестри Мицици и посветио своју књигу *Принцип каузалитета и модерна физика* (Београд, 1935): „Успомени своје сестре Милице (1887—1932).“

¹⁵ Војин Ј. Јовановић, данас правник у пензији, син је Видосаве Јовановић, Симићине рођене сестре.

¹⁶ Сима Марковић је имао теже обољење десни и већег броја зуба.

11

Госпођа Вида Јов. Јовановић, учитељица

Крагујевац
Војводе Путника 38

24 — III — 1934 Сарајево

Ево ме већ два дана у — Европи. — Да сам са здрављем боље, овде би се могло живети. Не знам да ли ћу моћи уосталом да се лечим, јер су ме овде опет оставили на цедилу: не дају ништа ни за стан и храну! Наравно да сам уложио протест.

Како је Војкан?

Све вас поздравља и воли Сима

До 1-ог сам у Хотел „Централ“, онда ћу прећи у прив. стан.

12

Госпођа Анка Марковић

Крагујевац
Војводе Путника 38

7 маја 1934 Сарајево

Драга мамо,

Добио сам карту и упутницу (400.— дин.). Хвала ти.

Ја сам иначе добро.

Све вас поздравља и воли твој Сима

13

Госпођа Анка Марковић

Крагујевац
Војводе Путника 38

19 — V — 34

Драга мамо,

Само да је лакши пут, натерала бих те да дођеш и видиш ове лепоте овамо — поред тога „лепог сина“. Ја само жалим кад помислим да ћу свега неколико дана остати — јер ми се ништа никад није овако допало. Је ли вам необично без нас?

Децу љубе, теби и мајци шаљу рукољуб — Вида, Јова и Сима

14

Г. Војин Јовановић ст. права

Крагујевац
Војводе Путника 38

20 — V — 934

Са висине од близу 200 m посматрамо велики комплекс планина са свију страна. Само не мислите да се мама попела пешке! И Лелу ће ујка довести овамо јер је и пут довде врло романтичан. Сад смо баш ручали овде и то на овој висини смо добили „бечке шницле“. Сутра идемо на Илићу и врело Босне.

Маму и мајку поздрављају, вас обоје грле ваща мама и тата
и ујка

15

Госпођа Анка Марковић

Крагујевац
Војводе Путника 38

4 јули 1934 Чајниче

Драга мамо,

Синоћ сам стигао добро у ново „место опредељења“. У планинском склопу, у шуми црногорици, Чајниче је као планинско гнездо. Мало местанце, али дивно за летовање, само још нема лета.

Све поздравља и воли твој Сима

16

Госпођи Бранки Марковић

Београд
Влајковићева 15/1

8 јула 1934 Чајниче

На речици Јањини (управо планинском потоку одмах поред вароши) направљен је базен за купање. Ово је снимак од прошле године. Ове године сезона још није почела. Јуче сам се тамо мало сунчао. Деца наложе ватру крај обале, па чим изађу из воде окупе се око ватре и — греју. Интересантно купање! — Иначе је купатило усред шуме, на дивном месту. Кажу да је то место био пронашао за своју вилу „Промају“

К. Манојловић. — Данас је облачно и хладно. Чим нема сунца, одмах захладни.

Грли Вас Сима

17

Госпођа Вида Ј. Јовановић учитељица

Крагујевац
Војводе Путника 38

12 јула 1934 Чајниче

Драга Видо,

Добих карту од 9-ог. — Јавио сам се одмах и мами у Врњце. — Време је променљиво па се не осећам добро, те зато не могу ни да уживам у овим заиста великим природним лепотама. — Јавите се ако кудгод одете.

Све вас много поздравља и воли Сима

18

Госпођа Вида Јов. Јовановић учитељица

Врњци
Вила „Студеница“

30 јула 1934 Чајниче

Драга Видо,

Данас добих твоју карту, а јуче сам добио мамину и Видину. Мило ми је што сте сви здраво и добро. Не знам како ће Јова проћи, али верујем да ће теби Врњци сигурно користити, ако будеш само и после бање држала дијету.¹⁷ — Све поздравља, децу љуби ваш Сима

Ово је дечје опоравилиште на Металци (у близини) 1221 m.

19

Драги и поштовани Симо!

По пријему ваше две карте (од 30. и 1.) могу сад да Вам јавим да је коректуру К. О. синоћ завршио Душан, који ју је водио, а мени је обећао ревизију свега одједном. Тако да ће Писд. бити готова, сматрам, још ове недеље.

¹⁷ Јова је муж Симине сестре Видосаве — Јован Јовановић, учитељ.

Овде у прилогу шаљем Вам 2 листа становништа која сам ја спремио за (велику) историју југослов. филозофије одн. њеног писца — то је прашки Arjren in extenso. Шаљем јер сматрам да ће (нарочито црвено уоквир.) на I страни послужити Вам за критику „Канта“ одн. Момчилова¹⁸ поступања и тумачења. Он се ту сажима из својих познатих Вам чланака из С. К. Гласника — неки делови су Вам познати из његових ранијих писама.

На Ханс-а приметбе на жалост нисам добио, не што није преписано, већ што су се мени требали предати — значи да је то ниподаштавање мене лично, а шкоди се делу! Зато сте то могли послати лично мени, (вратио бих Вам).

Књига Ј. Борђевића мислим да је ретка јер је у 500 прим. само штампана — како ми рече Цвијановић.¹⁹ Тај је дечко тек сад завршио па сумњам да ће моћи бити прив. доцент код нас. Допада ми се та ствар због срећности материјала.

Како је тачно савршено да се мора најпре фиксирати у главним линијама Кантова т. сазнања, ја би Вас баш због тог осветљавања молио да НЕ издвајате само битно већ да за општу корист обратите по том материјалу *баш* опширну студију: Сел. је уосталом само *један* од интерпретатора. Необично бих се радовао кад би из опширне студије могли засебно издвојити чланак за К. О. III.

Јесте ли видели како Гоблот третира принцип каузалитета — шта о томе мислите? Њему фали дијалектика. И сад: интересантни су мотиви тог „филозофско-кокошијег слепила“. Они су можда заиста антропологички, али у социјалном смислу. Мени се чини да главно што ти људи заборављају неспособни да схвате да је човек 90% парцела, а 10 и мање можда % индивидуа (?) шта је навело квалификоване мислиоце да овако заблуде, мислим да исти мотиви нису могли навести оне који то нису: шта се онда може очекивати од проста света? — заиста више и здравије — чудо!

Баш пре неки дан сам мислио како је то смешно што сви људи природно мисле добро — себи (за себе) — него сви скупа за заједницу. С друге стране они су љуске са којима се неминовност титра како путем свести то не би требало тако да буде. Ето нпр. ја нисам *везан* ничим за ово место и положај, стање, па *ипак* у њему остајем, јер ме *везује*: стомак свакодневни, ситне обавезе, обзири, тзв. дужности и све такве глупе ситнице. Код другог, ако је жењен и родитељ (или још на положају нпр. земљорадник!) ти се конци — везе претварају у канале, конопце и пајване. Елем, само тих веза, збир индивид.

¹⁸ Интерпретације Кантове филозофије Момчила Т. Селесковића под-стакле су Симу Марковића да напише расправу *Прилози дијалектичко-материјалистичкој критици Кантове филозофије*.

¹⁹ Ј. Борђевић је др Јован Борђевић, професор Правног факултета у Београду, а Цвијановић је познат београдски књижевни издавач Светислав Цвијановић (1877—1961).

неминовности сачињава ону општу неминовност коју ја упо-
ређујем с тенком који иде одређеним правцем, неумитно газећи
све намере љусака да се он скрене с пута. Зар онда та не-
видовност тенка није смешна и фатална несвест друштва?!
Тако нпр. људи (Бенеш — читам јутрос у Политици) *желе* да
за свагде сузбију и престану међународни тероризам; тако често
жене решавају своје питање. Па добро мислим се: зар ко жели
и зар не сузбијамо *сталећима* унутрашњи криминал? И то
говори фамозно паметни политичар Бенеш! И он говори о
расветљавању околности!

Заиста — zum Verszweifeln!²⁰ Жао ми је људи, а највише
оних непривилегисаних. И à force d'y penser²¹ заборављам вели-
ким делом себе, па — и Вас. . Зато Вам тако ретко се и
јављам.

Ако је потребно да Вам пошашљем флит пумпу за терлентин
за буре?

Поздравља Вас врло срдечно и поштује Вас,²²

Каузал. је на читању још.

7. XI. 1934. Бг.

Због те „везе“ (тих веза) — соц. појма мени се дефиниција
односа чини *démesurément*²³ важна у свакој дисципли. (одн.
филозофији).

Зар не да досад у историји није *никад* било забележено просве-
ћивање маса? То би био идеал и — сигурност. Зар не?

20

Господин Војин Ј. Јовановић студент права

Крагујевац
Војводе Путника 38

18 фебруара 1935 Сарајево

Драги Војкане,

Данас добих твоје и мамино писмо са фотографијама које
су ми се јако свиделе. Мора се признати да је најлепше изашао
онај ко је заиста и најлепши: мама, па онда прија и тако редом
све до Виде која је, нека извини, испала и лепша и млађа,

²⁰ „до очајања!“

²¹ „под силом да се на то мисли...“

²² Писмо адвоката Славка Мијатовића, који је, очигледно, водио све
Марковићеве послове при штампању књига.

²³ „неодмерено...“

зар не? А Јова се уозбиљио као да намерава да се кандидује за посланика! —

Мило ми је да је мами боље. Узима ли инјекције? Замолите Др Десу да јој сваке недеље мери притисак, јер ако притисак не спадне, свакако ће морати још крви пустити.

Све вас много поздравља и воли Сима

21

Госпођа Вида Јовановић

Крагујевац
Војводе Путника 38

29 марта 1935 Сарајево

Драги моји,

Поводом одлуке о враћању у Чајнице, ја сам тражио телефонски од Министра комисијски преглед који би утврдио да сам ја за транспорт неспособан без опасности по живот (запаљена и загнојена вилица, са изваћеним зубима са обе стране пред намештање мостова).

Од Бранке овог часа добих телеграм да ћу бити комисијски прегледан. Нема те комисије која би могла дати мишљење на основу којег би они могли спровести одлуку која је и овде све згранула. Званично немам још ништа. Држим да ће се све добро свршити.

Поздрав Сима

22

Госпођа Анка Марковић

Крагујевац
Војводе Путника 38

2 априла 1935 Сарајево

Драга мамо,

Данас добих карту од 30-ог. — У међувремену сте свакако добили моју карту у којој сам вас известио да је комисија нашла да ми треба месец дана још за лечење зуба, али су лекари, пошто су ме већ скоро прегледали, добили налог да не издају никакво уверење о мојим осталим болестима. И они су се на то згранули! Ја сам и даље захтевао да се изврши општи преглед и на основу тога одобри даљи боравак ради лечења, али не верујем да ће одобрити. Не дати болесном да се лечи, то је заиста дивљаштво.

Све вас воли Сима

Мај 1935 [Беч]

Драга мамо,

За мене немој ништа да бринеш. Пошто ми никако нису хтели допустити да се лечим, ја сам био принуђен да се сам постарам за лечење. И сад сам ван сваке опасности. Живим врло удобно и лечим се.

С обзиром на прилике нећу се моћи често јављати.

Обрати пажњу на своје здравље.

Са свима нашима прими много топлих поздрава од Симе и Бранке.

Нека мама тражи, преко неког адвоката, да јој се предају моје ствари које су остале у хотелској соби, између осталог: зимски капут, шлафрок, два кофера, неколико кошуља, гаћа, чарапа, пешкира, цепних марамица, амрел, штап, топле собне ципеле, каљаче, нешто књига, и т. д.²⁴

III

Писма из Совјетског Савеза

Неподношљиви прогони и несигурност у земљи, изнудили су да Марковић напусти Југославију. Дакако, Коминтерна је почетком 1935. године донела одлуку да Сима Марковић пређе у Совјетски Савез, у Москву. Болест зуба Марковић је искористио „да се сам постара о лечењу“ и одлази, заједно са супругом Бранком, из Сарајева у Беч 11. априла 1935. У Бечу се задржао око шест месеци, одакле је прешао у СССР, крајем октобра 1935. У СССР Марковић ради као научни сарадник Института за филозофију АН СССР.

У другој половини 1938. године Марковић је у Москви био ухапшен и осуђен на десет година затвора.²⁵ Колико је Марковић издржао у затвору, да ли је у међувремену ликвидан или је, пак, болест уста „сишла“ на бубреге, — и умро природном смрћу у злогласним Стаљиновим робијашницама? Не знамо! Као и годину, месец, дан и трен када је вечито напустио слављење бајки „о изградњи раја на земљи“ и прешао у „бајке које обећавају рај на небу“.²⁶

²⁴ Ово је Марковићево прво писмо из Беча по напуштању земље. Као што је познато, Марковић ће заједно са супругом Бранком убрзо прећи у СССР.

²⁵ Према *Предговору* Десанке Пешић за књигу Симе Марковића: *Трагизам малих народа* (Београд, 1985).

²⁶ Из писма мајци (21. јануар 1937 — Москва).

Настањен у Москви, у улици Стјенке Разина број 7/14, Марковић је уредно писао својој мајци. Ово је чинио и приликом сваког боравка у Сочију, где је одлазио ради опоравка и лечења.

24

21. јануар 1937, Москва

Мила моја мама, пре десетак дана добили смо твоју карту, која нас је необично обрадовала. Мало смо се смејали само што нам честиташ и Божићне празнике. Овде се не славе бајке које обећавају рај на небу, него се празнују дани који су од нарочитог значаја за изградњу раја на земљи. — Мило нам је што се добро осећаш, али треба увек да се придржаваш диете и лекарских савета. Уверени смо да Лела и Војкан заслужују да их чешће чашћаваш.

Све много поздрављају и воле, а тебе грле Сима и Бранка.

25

4 април 1937, Сочи

Много поздрава из ове дивне бање којој по лепоти и лековитости једва да има равне у свету (на обали Црног мора под Кавказом) — Сима.

26

27. октобар 1937, Москва

Мила моја мама, необично ме је забринула твоја болест, али се надам да ће твој јаки организам одолети и тој опасности. Само треба добро да се чуваш да не озебеш. За мене немој ништа бринути. Ја само желим да те затекнем здраву.

Поздрав, уз најлепшу захвалност, лекарима који те лече. Све много поздравља, тебе љуби твој Сима.

27

17. новембар 1937, Москва

Драга мама, добио сам Видину карту. Мало ме је умирила што се последње твоје болести тиче. Само се мораш добро чувати да не озебеш, а у ово доба године то се лако дешава. — Надам се да ће и Војкан потпуно оздравити. Наравно да је

лечење скопчано са материјалним тешкоћама, али се ништа не сме жалити кад је здравље у питању. Све много поздравља и воли твој Сима.

28

18. фебруар 1938, Москва²⁷

Мила моја мамо, из Божине карте видео сам да вас је посетио. Каже да си добро, што ме је јако обрадовало.²⁸ И ми смо добро. Овде је зима још у пуном јеку. Пада сув снег. Ја се при сувој зими врло добро осећам. Како су остали наши? Како Војкан и Јова?

Обраћам пажњу на нову адресу.

Све много поздравља и воли твој Сима.

29

2. март 1938, Москва

Драга Видо, пре неки дан сам добио твоју карту. Разуме се да и мене забрињава Војканова болест. Али ја верујем да ће је он савладати. Он, додуше није нека грађа, али је живав и отпоран. Пнеумоторакс је једно од нормалних средстава борбе против те болести, зато се тога не треба бојати. Треба, наравно, учинити све, апсолутно све, да се он што пре ишчупа из канџи те опаке болести. Болест је озбиљна, и упорна, али се може потпуно излечити, ако се благовремено предузму све потребне мере. Потребно је притом и јака воља да се борба доведе до успешног краја. А у ујкинога Војкана тога има. Зато не треба падати у панику, — љутим се на Лелу што је ослабила плачући. Ујкина лепотица не сме да буде слаба. Видим да се и Јова још мучи с ногом. Његова ми болест није још јасна. У чему је ствар?

Што се мене тиче, за мене је срећа што сам, после неколико година немогућности лечења, дошао овамо и отпочео одмах систематско лечење. Идем редовно у бање, лече ме одлични лекари и могу рећи да се осећам релативно добро. Још ми досађује radiculitis (у појасу), срце ми је мало ослабило, а почиње да се развија и мамина склероза. Живим на дијети и

²⁷ Почетком 1938. године Марковић је у Москви променио адресу: Москва, улица Горкога 36, кв. 23 (податак са коверте писма).

²⁸ Др Божидар Марковић (1874—1946), професор Правног факултета у Београду, Симин брат од стрица.

лекари су углавном задовољни стањем мога здравља. Живим поглавито на воћу и поврћу. Једем поморанце, лимуне (то се нарочито препоручује), грожђе (као да је јуче убрано), јабуке, итд. Пијем, поред одличне минералне воде, слатко вино, сок од патлиџана (пастеризиран, необично укусан), сок од шаргарепе (такође врло укусан; ти сокови би могли и код нас да имају лепу пробу, али се тамо не праве) итд.

Овде се уопште живи срећно и задовољно; зараде се повећавају, намирнице појевтињавају. Сасвим обрнуто него у другим земљама. — Све вас много поздравља и воли Сима.

30

24. март 1938, Москва

Драга Видо, добио сам карту са поздравом од Ане и Петра. Необично ме је обрадовала вест да је Војкану боље. Ја верујем да ће лекари употребити сва средства, која науци стоје на расположењу, да Војкана излече. Зато верујем у успех. Крагујевац није баш најздравије место. Зато Војкан треба да проведе лето на Златибору или где лекари кажу.

Све воли Сима

31

17. мај 1938, Москва

Драга мамо, ових дана идем на море, у бању. Остаћу месец дана. Јавићу се и отуда. Ја сам добро и ништа не брини за мене.

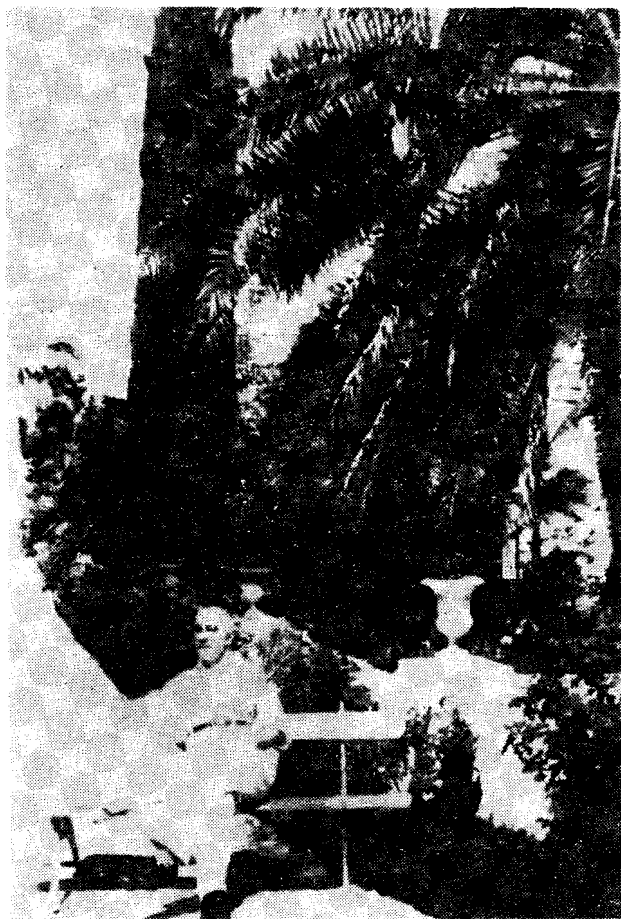
Све вас много поздравља, а највише тебе, Војкана и Лелу — твој Сима.

32

24. мај 1938, Сочи

Драга мама, ево ме опет у овој прекрасној бањи. Шаљем ти слику санаторијума (једног од најлепших) у коме се налазим: на обали мора, у шуми, у цвећу. Осећам се врло добро.

Све вас много поздравља и воли твој син Сима

Сима Марковић на одмору у Сочију — Крим, Црно море.
(Снимак око 17. јуна 1938. — фототека Драгана Трифуновића)

33

Г-ба Анка Марковић
Војводе Путника 38
Крагујевац
Југославија

[печат поште у Крагујевцу, 17. јун 1938]

Сочи, јуна 1938.

Много поздрава свима од Симе²⁹

²⁹ Ово је разгледница са Симином сликом (седи на клупи у парку, оно околично мало косе на глави је већ седео и изгледа мало поднадувен). Фотографију је, вероватно, начинио бањски фоторепортер у Сочију. Мишљења смо, да је ово последњи снимак Симе Марковића, пред доцније уморство у казаматима далеког Сибира.

Тачно време ликвидирања (или уморства, или природне смрти у затвору?) Симе Марковића није утврђено. По Ј. Елезу то је 1937. година, а по П. Морачи 1939. Драган М. Јеремић наводи 1937. годину, а Енциклопедија Југославије 1939. годину.

Последња два писма из СССР, која ћемо овде изнети, потврђују да је ликвидирање Симе Марковића могло бити тек другом половином 1938. године. По казивању родбине, Марковић је ликвидиран новембра 1938. године.

34

1 јул 1938, Москва

Драга Видо, пре неколико дана вратио сам се из Сочи одакле сам вам се јавио. Првео сам дивно месец дана. — Мама се свакако вратила. Држим да је пут није сувише заморио. — Мило ми је необично што се Војкан поправља. Само до потпуне победе треба још доста упорне борбе — то се не сме губити из вида. — И Лела треба да оде бар месец дана на чист ваздух (можда у Аранђеловац).

Све вас грли и воли Сима.

35

10. јул 1938, Москва

Драга мамо, добио сам карту са ручка код Станке, а такође и карту из Прага, која ме је необично обрадовала. Надам се да си добила две карте из Сочи. Албум Сочи добићеш од Бранкине маме.

Све вас грли и воли Сима.

SIMA MARKOVIĆ'S PARTIAL CORRESPONDENCE**S u m m a r y**

The author presents the correspondence of mathematician and revolutionary dr Sima Marković (1888—1938?), so far unknown and unpublished. This correspondence, though of a limited scope, reveals to us many details of the life and activity of this tragic and enigmatical leader of the communist in Yugoslavia between the two wars. The letters bear witness to the personal tones of Marković himself towards life, his mother, family and friends.

Marković's letters, like those addressed to him, are presented in the chronological order, in their entirety and in a trustworthy form, classified into three groups, to wit: *Letters from prison*, *Letters from exile* and *Letters from the Soviet Union*. We did not intentionally enter into a deeper analysis of these letters. We were striving after the pure facts, adding some elementary remarks and leaving this work to further investigations.